

Het persoonlijke wordt politiek. Feministische bewustwording in Nederland 1965-1980

Irene Costera Meijer

Amsterdam (Het Spinhuis) 1996

351 blz. f 49,50

Aan het slot van haar proefschrift over feministische bewustwording in Nederland stelt Irene Costera Meijer dat de notie bewustwording – eens een politieke, feministische prioriteit – vandaag de dag onderdeel is geworden van het repertoire van de *New Age*-beweging. Deze beweging, die zichzelf nadrukkelijk als niet-politiek presenteert, heeft 'het patent op zelfwaardering, zelfvertrouwen en opwaardering van vrouwelijke waarden van de feministische beweging (...) overgenomen' (p. 285).

Menig Oibibio-bezoeker zou hoogst verbaasd zijn te worden geconfronteerd met deze genealogie van de eigen gekoesterde idealen van bewustwording. In het vermogen een dergelijke verbazing op te roepen, ligt de kracht van dit proefschrift, dat gewijd is aan het blootleggen van de kronkelwegen die de notie van bewustwording aflegde voor zij tot feministisch – en vervolgens *New Age*- – geloofsartikel werd. Nu valt te vrezen dat onder de aanhangers van het streven naar spiritueel bewustzijn weinig lezers van proefschriften te vinden zijn, zelfs niet als ze zo goed geschreven, helder gestructureerd en onderhoudend zijn als dat van Meijer. Welke ervaring van verbazing of vervreemding heeft dit boek dan te bieden aan geschoolde lezeressen, die niet achterovervallen van het idee dat het feminisme van de jaren zeventig en tachtig voortleeft in de jaren negentig – al is het in een andere gedaante dan voorzien en bedoeld was?

De belangrijkste verbazing die Meijer bij haar publiek wil oproepen, is verwondering over de moeizame manier waarop de eens zo vanzelfsprekende notie van 'bewustwording' – begrepen als het streven naar een eigen, van mannen onafhankelijke identiteit en subjectiviteit voor vrouwen – is tot stand gekomen. Zij breekt hier met de veronderstellingen van hedendaags feministisch werk dat zichzelf gelukwens met de overgang van een 'naïeve' notie van 'wij vrouwen' naar een meer *sophisticated* opvatting waarin de verschillen tussen vrouwen centraal staan. Een dergelijke opvatting van het feministisch verleden plaatst volgens Meijer de vraag naar het ontstaan van een feministisch saamhorigheidsgevoel rondom 'bewustwording' en het streven naar een eigen identiteit buiten de orde. Zij vindt dat onwenselijk, omdat zo het zicht verdwijnt op het moeizame proces waarin een legitieme collectieve vrouwelijke subjectpositie in de beginjaren van de tweede feministische golf werd gecreëerd.

In het verlengde van deze kritiek distantieert Meijer zich ten dele van een post-structuralistische feministische geschiedschrijving. Die zou in haar streven het geconstrueerde, discursieve karakter van ervaringen en processen van bewustwording bloot te leggen, het belang van het *denkbeeld* van de authentieke, bewustgeworden vrouw miskennen. Om recht te doen aan het historisch gewicht van dit denkbeeld zonder terug te vallen in een notie van een authentiek subject,

wendt Meijer zich tot de late Foucault en zijn opvatting van 'zelfpraktijken'. Met Foucaults analyse van de historisch specifieke en veranderbare zorg danwel aandacht voor 'het zelf' in het achterhoofd heeft zij de geschiedenis van 'bewustwording' in de tweede feministische golf in Nederland onderzocht.

Dat verhaal vertelt Meijer in zeven hoofdstukken die allemaal uiterst precieze en helder gepresenteerde vertooganalyses bevatten van teksten die deel uitmaakten van het debat over vrouwen, bewustwording en identiteit in de jaren 1965-1980. Het resulteert in een boek dat ieder zal verbazen die dacht dat met de tweede golf ook vanzelfsprekend een politiek van bewustwording was gegeven. In de eerste drie hoofdstukken na de inleiding toont Meijer welke obstakels in de weg lagen van het formuleren en rechtvaardigen van een feministische politiek van bewustwording. Deze hindernissen bevonden zich soms in een feministische klassieker als Betty Friedans *The feminine mystique*, vaker in de opvattingen van progressieve deskundigen als psychiater Cees Trimbos en bijna voortdurend in de politiek van radicaal en socialistisch links.

Aan het begin van deze hoofdstukken – en daarmee aan het begin van het Nederlands feminisme van bewustwording – plaatst Meijer 'Het onbehagen van de vrouw' van Joke Kool-Smit uit 1967. Het cruciale van dit artikel is volgens haar gelegen in het feit dat Smit daar een *politiek* perspectief opent op de verhouding van vrouwen tot zichzelf. Friedan had al het probleem aangesneden dat het vrouwen niet gegeven was achter de façade van de *feminine mystique* een eigen identiteit te ontwikkelen. Kool-Smit maakte van deze kwestie nu een politieke zaak die groepsvorming van vrouwen en machtsstrijd tegen mannen vereiste – twee gevolgtrekkingen die bij Friedan niet aanwezig waren.

Kool-Smit probeerde de vrouwenkwestie tot een zaak van vrouwen te maken in een klimaat waarin progressieve deskundigen maar ook damesbladen druk in de weer waren met veranderingen op het terrein van rolverwachtingen. Meijer stelt dat dit veranderingsgezinde klimaat niet onverdeeld gunstig uitwerkte voor de ideeën van Kool-Smit en het mede door haar opgerichte Man Vrouw Maatschappij (MVM). Deskundigen beschouwden de ontwikkeling van de vrouw vooral in termen van haar bijdrage aan het heil van de wereld (Buytendijk), of het welbevinden van de man (Trimbos) en niet vanuit de vraag wat zij voor vrouwen *zélv* betekende. Aan het eind van de jaren zestig was deze in haar zelfontplooiing dienstbare vrouw naar de mening van velen vleesgeworden in het ideaalbeeld van de progressieve vrouw. Die was een gelukkig getrouwde en seksueel aantrekkelijke moeder die bevredigende bezigheden naast het huishouden had. Dit ideaalbeeld stond weinig kritiek toe, en de kritiek van MVM op bijvoorbeeld het feit dat de zelfverwezenlijking van deze vrouw niet via arbeid verliep, kreeg dan ook het etiket van elitair en onsympathiek feministisch.

Het vermeend elitaire en onaangenaam-feministische karakter van MVM speelde haar ook parten in verhouding tot het dominante spreken van (radicaal-)links. De nadruk op politieke strijd ten behoeve van *anderen* die in socialistische en linkse kringen – waaronder Dolle Mina – overheerste, maakte het een politiek programma dat ging om de verhouding van vrouwen tot *zichzelf* niet gemakkelijk. Daarnaast bracht de ludieke, hippe politieke stijl van Dolle Mina het serieuze MVM een gevoelige slag toe in de strijd om de gunsten van de media.

Meer in het algemeen waren de pleitbezorgers van de seksuele revolutie beter in staat voor hun ideeën gehoor te vinden in linkse hoek dan de vertegenwoordigers van het MVM-feminisme. Door de seksuele revolutie te presenteren als noodzakelijk onderdeel van een algehele en radicale – lees: sociaal-economische – transitie van de maatschappij vonden de seksuele revolutionairen de aansluiting bij het linkse vertoog die MVM miste. De vrouwen van MVM verschenen als reformistische, niet-politieke establishment-dames die de eigen lotsverbetering vooropstelden – en niet die van de arbeidende klasse.

Het als reformistisch afgedane MVM is volgens Meijer echter de bakermat gebleken van een *radicaal*-feminisme, dat het probleem van de identiteit van vrouwen tot centrale kwestie van het feminisme uitriep en dat de oplossing daarvan slechts onder vrouwen wilde vinden. Precies omdat zij niet gehoorzaamde aan het linkse gebod tot politiek altruïsme kon MVM de relatie van vrouwen tot zichzelf tot kern van een feminisme maken dat zichzelf genoeg was. In dit feminisme werd de liefde het probleem dat vrouwen verbond – de liefde die vrouwen hun zelfrespect deed offeren, hun een maatschappelijk leven liet mislopen en een eigen identiteit ontzongde.

Het feit dat deze liefde heteroseksueel was bepaalde volgens Meijer welhaast automatisch de verdere ontwikkeling van de discussie over bewustwording die zij in twee hoofdstukken analyseert. Het radicaal-feminisme ging over in een lesbisch-feminisme, waarmee de befaamde en beruchte samentrekking van het feminisme en het lesbische een feit was. Het gegeven dat de hele discussie over bewustwording – eenmaal aanbeld bij de liefde – bijna noodzakelijkerwijs naar het lesbische als oplossing leidde, doet Meijer twifelen aan de uniciteit van Paarse September. Hoewel Paarse September vaak geprezen danwel verketterd is om het bewerkstelligen van de vereenzelving van feministisch met lesbisch, lag het werkelijke schandaal van de groep volgens Meijer in de radicale breuk die zij forceerde met de linkse plicht tot altruïsme. Dat Paarse September feminisme invulde als het verlenen van voorrang aan het eigen zelf bezorgde de groep het aura van controversale dat deze nog steeds bezit.

Na aldus de obstakels en uitkomsten te hebben behandeld die het feministisch debat over bewustwording markeerden, beschrijft Meijer in de laatste twee hoofdstukken hoe bewustwording uiteindelijk zelf tot obstakel wordt. De uitsluitingen die het gevolg waren van de lesbisch-feministische optie vormen een deel van deze ontwikkeling. Het andere deel bestaat uit de inperking van wat authentieke ervaringen van bewustwording mogen heten, een inperking die zich voltrekt in de

stroom aan feministische ervaringsliteratuur. De teloorgang in de jaren tachtig van bewustwording en de wording tot autonoom subject als feministische prioriteiten verklaart Meijer – mede – uit deze twee beknelende invullingen van 'bewustwording'.

Meijer slaagt er vaak in een verrassend nieuw perspectief te bieden op de geschiedenis van feministische bewustwording. Het weinig politieke perspectief van Friedan, de moeizame verhouding van het feminisme tot een progressief klimaat en radicaal-links, het onvermoede radicalisme van MVM, de onverwachte aansluiting van Paarse September bij dat radicalisme: het zijn stuk voor stuk geslaagde perspectiefwisselingen die resulteren uit haar precieze vertoog-analyses.

Ik ben minder zeker over het antwoord op de vraag of Meijer erin slaagt het project van feministische bewustwording *in zijn geheel* verbazingwekkend te maken. Zowel de discursieve benadering van de geschiedenis, als de laat-Foucaultiaanse draai die Meijer daaraan geeft, willen een besef van de 'vreemdheid' van de geschiedenis oproepen en proberen te tonen hoe weinig vanzelfsprekend vertrouwde concepten zijn wanneer ze in een historisch perspectief worden geplaatst.

Het lukt Meijer heel goed te laten zien hoe weinig vanzelfsprekend een bewustgeworden 'wij vrouwen' was, voor zover zij zich richt op de *obstakels* voor een dergelijk spreken. Wat relatief onbevraagd blijft, is de discursieve herkomst en mogelijke vreemdheid van het concept van bewustwording zelf – nu verschijnt dat bijna vanzelfsprekend ten tonele met Joke Kool-Smit. Meijer gaat vooral in op de hindernissen in dominante vertogen die het politiek succes van dit concept beperkten. Minder oog heeft zij voor de haarscheuren en tegenstrijdigheden in deze vertogen die het mogelijk maakten een feministisch concept van bewustwording te assembleren en te gebruiken. Gevoegd bij de narratieve structuur van het boek – tot de helft van het boek is dat het verhaal van een geleidelijk sterker wordend concept bewustwording – roept dit soms de suggestie op dat het denkbeeld bewustwording er eenvoudigweg was, langzaam en moeizaam naar boven kwam en zich verspreidde.

Uit de rest van het boek blijkt overduidelijk dat Meijer een dergelijke inhoudelijke en narratieve analogie van haar eigen analyse met het feministisch vertoog van de jaren zestig en zeventig niet heeft beoogd. Meestal slaagt zij er ook goed in die te vermijden. Tot een *radicale* historisering van het project van feministische bewustwording komt het echter niet. Het is de vraag in hoeverre dit de auteur kan worden verweten, en in welke mate de geringe (discursieve) afstand die ons van de periode 1965-1980 scheidt haar parten heeft gespeeld. De mooie manier waarop Meijer laat zien hoe moeizaam bewustwording tot centrale, succesvolle noemer en vervolgens probleem van het feminisme van de tweede golf werd, maakt dit boek – radicaal historiserend of niet – echter toch zeer geslaagd.

Stefan Dudink